

היכל החתם סופר

מלון שובני בעשונות ותרנות
של מרנא ורגנא החתם סופר זיע"א

גליץ ע"ה • חג הסוכות • ט"ו תשרי תשפ"ז

בפתח ההיכל

חג הסוכות הזה זמן שמחתינו

רבינו מאריך במקומות רבים, לבאר את ענינה של מאמר חז"ל דסוכות הוא 'ראשון לחשבון עוונות', וכתב בכמה מקומות עפ"י דברי חז"ל (יומא פו:) דבתשובה מיראה זדונות נעשין שגות, ואילו בתשובה מאהבה זדונות נעשין זכויות. והנה ביום הכיפורים הוי תשובה מיראה. אבל בסוכות זמן שמחתינו, זמן שמחה של מצוה ע"י ההתעסקות במצוות החג, הוי עי"ז התשובה תשובה מאהבה. ולכן סוכות הוא זמן 'חשבון עוונות', לחשב את המצוות שנוולו מכלל העוונות ע"י שנהפכו הזדונות לזכויות.

ובדרשותיו (דף שמב ע"ג) מבאר בזה רבינו מקראי קודש בפרשיות שרה אמינו בהתבשרה על לידת יצחק, דנאמרו בזה דיעות שונות מתי היו כל הפרשיות הללו (ראה סוגיית הגמ' ר"ה יא: והמפרשים שם).

ובמהרש"א שם נטה שם דרך, דבוא ג' המלאכים היה בפסח, ואז בשרו 'קעת חיה' והנה בן לשרה, והיינו למועד הזה בשנה האחרת, שנולד יצחק בפסח. ואז גם צחקה שרה בקרבה כאמור בקרא. ואילו המשך הפסוקים שהקב"ה הוכיח את אברהם על צחוק שרה 'למה זה צחקה שרה לאמר' והמשך הנהגה 'למועד אשוב אליך קעת חיה ולשרה בן' היה בסוכות, וכמשמעות הפסוק, 'למועד' היינו למועד הבא שהוא פסח שאז נולד יצחק. ותמה רבינו על דבריו דמה הטעם שהתמהמה הקב"ה מלהוכיח את אברהם על צחוק שרה, מפסח עד סוכות.

וכתב רבינו לבאר: "וחושב אני כי שרה אמנו חטאה קצת בימי פסח במה שצחקה בקרבה ללעג, והקב"ה לא גילה און אברהם להיות דלטר חלילה, עד עבור יוה"כ והיא עשתה תשובה והתחרטה, וביום א' דסוכות נעשה ממנו זכיות, ומצחוק בקרבה שהוא לעג נעשה צחוק של שמחת מצוה, ואז אמר הקב"ה לאברהם אבינו ע"ה למה זה צחקה שרה, ולא אמר בקרבה, כי כבר נהפך לשמחת מצוה, ושרה יראה וכחשה ואמר אברהם לא תירא, כי רק צחקה ולא צחוק בקרביך שהוא לעג, רק צחוק סתם וק"ל".

וה"ר שנזכר אכן להשפעות עצומות של שמחה של מצוה ותשובה מאהבה משפעת הימים המבורכים הללו, ומתוך שמחה זו נזכה לשמחת עולם בגאולה השלימה אמן.

א בייליץ יום טוב
פאזיכט

ספרים חדשים מתורת רבינו החתם סופר

שלא ייבש המעיין

אוצר חתם סופר השלם על התורה

הספר שזה רבות בשנים ציפו רבים וחיכו להוצאתו. החיבור מאגד בתוכו כל דברי תורתו של מון זצ"ל על כל פרשה ופסוק, מכל מה שכתב מון זצ"ל בעשרות חיבוריו הקודמים, ולרבות מספרי תלמידיו ועוד.
בתוספת נוסף "שער יוסף" - הערות והארות מחכמות ומעוללות מהגאון רבי יוסף נפתלי שטערן זצ"ל.
נלקט נערך ונסדר על ידי הג"מ משה שלמאניק שליט"א מחבר ספרי אוצרות חתם סופר על התורה.
הכרך הנכחי מכיל של"ז עמודים והינו הראשונה בסדרה זו, על פרשיות בראשית-נח.

מחברי ספרים חדשים בתורת רבינו החתם סופר זכאים לפרסם את ספריהם במדור זה, לפרטים ניתן לפנות לאימייל: chasamsofer3@gmail.com

פנינים לחג הסוכות

ולא מחמת גרנך ויקבך כלל, ולא יוסיף העושר שמחה בליבך, כי אם הזמן והיום שציון השם אלוקיך לשמוח בו. ובזכות זה יברכך ה' אלוקיך, וכך תהיה בטוח שיוציא לצדק דינך ולא תירא מן הדין. (דרשות דף נ"ה טור א')

בתחילת עסק התורה יקחו רב וצדיק

הנה ידוע אופן לימוד חכמת תורתנו הקדושה, בתחילת עסקו יעשה לו רב הגון הדומה למלאך ה' צבאות, ואחר כך יקנה חברים טובים ויהיה עמהם באהבה וענוה, כי עקב ענוה יראת השם. וזהו "ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדור", שבתחילת עסק התורה יקחו רב וצדיק הנמשל לאתרוג כידוע. (דרושים ואגדות עמוד ל"ח)

העובד ה' אפילו באכילה ושתיה, זהו המעולה שבעבודות

הצדיק עובד ה' אפילו באכילתו ושתיותו, ושמחתו בחג אינו מכוון כי אם לכבוד הבורא יתברך שמו ויתעלה, וזהו המעולה שבעבודות. וזה מרומז בהא דסוכה מסוככת בפסולת גורן ויקב, ויהיו הכוכבים נראים מתוכה (סוכה כב.), שאף על פי שעוסק באכילה ושתיה היינו גורן ויקב, מכל מקום יהיו כוכבים נראים מתוכה, פירוש, יכונה בשם ישראלי הנמשלים לכוכבים, ולא ירף ידיו ממעשה אבותינו הקדושים. (דרשות דף נ"ה טור ג')

מעלת הריקודין בשמחת בית השואבה

ענין הריקוד הוא אשר הרוח ירצה לשוב אל מקורו תמיד, ואמנם הגוף לא יניחנו לעלות למעלה, כי הוא נמשך למטה אל יסודו בארץ, ואמנם בעת אשר יתעורר הנפש בשמחה של מצוה, ויתחזק על הגוף, וישאבנו קצת למעלה, ובכל זאת לא יוכל לעלות, כי הרוח גר בארץ הזאת והגוף תושב, ויתחזק תמיד הגוף ויפילנו נזור אחור למטה, וזה הריקוד.

ועל זה אמרו (סוכה נא.) מי שלא ראה שמחת בית השואבה לא ראה שמחה מימיו, ומפרש הש"ס כיצד היו מרקדים, בחון דבריהם, באמנם שמחת בית השואבה, כלומר שהשמחה של מצוה היה שואב אותם למעלה, וזה גרם הריקוד הגדול, וריקוד גדול כזה הוא מן הנמנע וזולת ע"י שמחה של מצוה, ולכן אמרו מי שלא ראה שמחת בית השואבה לא ראה שמחה מימיו.

(שו"ת 'מחלות המחניים' לתלמיד מון הגרי"ד מרגליות על זצ"ל, עמוד ע"ב, בשם רבו רבינו החתם סופר זיע"א)

פנינים מתורת רבינו

עירובם בשפה ברורה לשולחן השבת

אין שמחה אלא ע"י שמחת העניים האומללים

והיית אך שמח, תיבת 'אך' בא לפרש שיהיה שמחה מושלמת בלי שום תגוה.

כי אין שמחה לפני הקדוש ברוך הוא, אלא על ידי שמחת העניים האומללים, ועל כן בפסח לא כתיב שמחה כלל, כי אף על פי שמאכיל העניים ומשמחם, מכל מקום לבו של עני דוה בזכרו ביתו ריקם ואין כל, אך בשבועות כבר ליקט לקט שכחה ופאה מקציר שעורים, וגם קציר חטים לפניו, אין לו דאגה כל כך, על כן כשמאכילו ביום טוב, ליבו שמח קצת, על כן כתיב פעם אחת שמחה, אבל בסוכות כבר אסף מכל התבואות ומכל הפירות ומעשר עני בשנת המעשר, אזי יש לו בביתו על רוב השנה, וגם העשיר מאכילו מעדנים ביו"ט, אז הוא שמח בלי עצב ודאגה, והיינו והיית אך שמח, והוא קרוב לפשוט.

(דרשות דף נ"ה טור ג' ד"ה והיית.)

ע"י שעוסקים בערב סוכות במצות מתוך שמחה, זוכין להפוך לזכויות את העונות שנמחלו ביוה"כ

אמרו חז"ל (תנחומא אמור כ"ב) ולקחתם לכם ביום הראשון (ויקרא כ"ג מ'), וכי ראשון הוא וולא ט"ו הוא, אלא ראשון לחשבון עוונות. וצ"ע כיון שהוא ראשון לחשבון עוונות, לשמחה מה זו עושה, אם מתחילין לחשב עוונות, למה זה ציוה ליקח ביום ראשון לחשבון עוונות פרי עץ הדור, והוסיף לצוות 'ושמחתם לפני ה' אלוקיכם שבעת ימים' (ויקרא שם).

והנראה דהוא על פי מה שאמרו חז"ל (יומא פו:) העושה תשובה מאהבה עונות נעשו לו זכויות, ולכן ביום הכפורים קץ סליחה ומחילה אך עדיין לא נעשו זכויות, כי רוב התשובה היא מיראה, אך בימים שבין יום הכפורים לסוכות עוסקים במצוות ושמחים בה' לדבקה בו, אז על ידי זה ביום א' דסוכות נעשין זכויות, והקב"ה מחשב כל חטא ועון כמה שיעור מהזכויות נעשה ממנו, ועל ידי זה ושמחתם לפני ה' אלוקיכם, ואתי שפיר.

(דרשות דף שמ"ב טור ג' ד"ה והנה מהרש"א)

כשישמח עם החג עצמו יברכו השם

אף שחג הסוכות הוא זמן האסיף גורן ויקב, כדכתיב 'חג הסוכות תעשה לך באספך מגרנך ומיקבך' (דברים טז, יג), ציוה השי"ת 'ושמחת בחגך' שישמח בעצם חג הסוכות

חייגו:

0733.454.678

1111 נתי' נלבסא!

ארה"ב:

1-605.615.70.10

טעמו ודאו כי טוב

מאות שיעורים חדשים, שיחות, וסיפורי קודש מתורת מרנא החתם סופר זיע"א

לשה"ק אדיש אנגלית צרפתית

כמו"כ תוכלו בקו זה להירשם לקבלת הגיליון, ואפשרות מענה על מדור 'לחידודא'

קו היכל
החתם סופר

ואתפלפל כדת

עדברי נאוי הדורות העפלים בתורת רבינו

ולקחתם לכם ביום הראשון כבוש בלולב - חידוש כביר שמבליע רבינו בין בתרי תשובתו

חידוש של רבינו דצריך לזיחר שלא ישהה הלולב בתוך מים כ"ד שעות רצופות שלא יעשה כבוש + מתיר מחמת כן להוציאו ב"ט ע"י גוי + ראשונים מפורשים הפוסלים כבוש בלולב הדס וערבה + איך היו נותנים הערבה במקדש בתוך גיגית של מים?

חידושו של רבינו דצריך לזיחר שלא ישהה הלולב בתוך מים כ"ד שעות רצופות שלא יעשה כבוש

רבינו בתשובותיו (י"ד סוף סימן פא), כתב חידוש גדול בדיני לולב, ומכללו יצא לנו חומרא גדולה, והוא, דיש לחשוש ל"כבוש" לא רק באתרוג (כמפורש במתני' סוכה לו.) אלא אף בלולב הדס וערבה יש להזהר מכבוש, ואם יהיו כבושים יפסלו. ומחמת כן החמיר שלא ישהה הלולב כ"ד שעות בתוך מים, שאז יבא לידי כבוש. וז"ל שם בתשובה העוסקת בהעמדת חלב בקיבת בשר: "ע"כ העצה היעוצה שאם צריך לכבוש זמן רב יסירו משם סוף כל יום כמו שעה כדי שלא יבא כבוש יום שלם בב"א ויחזור ויתנהו לתוכו ואין מצטרף זמן הכבישה. וכן אנו נוהגים בלולב ומיניו בשבת שבתוך חג להסירם מן המים ע"י גוי בסוף היום כדי שלא יהיו כבושים ויפסלו".

בפתחי תשובה (סימן פ"ז סוף ס"ק ט) מעתיק את דברי רבינו ומשיג עליהם, וכתב: "לכאורה לא שמענו כבוש פסול רק באתרוג באור"ח (ס' תרמ"ח סעי' טו) ובמג"א שם דהוא דבר מאכל, אבל לא בלולב והדס וערבה".

גם הכתב סופר בתשובותיו (או"ח ס' קכב), מתייחס לקושי זה, ובתשובה ערוכה לבן אחרות, בעל החתן סופר, עומד על התימה בזה. וז"ל שם: "והנה ראיתי במכתב... דברים היוצאים ממש ספרא רבה דישאל בספרא דבי רב רבנן כבוד קדושת אבא מאה"ג זצ"ל... ורבים ראו וכן תמהו דלא נמצא ענין כבישה רק בדבר מאכל לענין או"ח, ולענין מצוה באתרוג דהוא דבר מאכל, אבל בלולב ומינים באגודה אחת אין טעם וריח שיפסול בהם כבישה או בישול, ועכשיו הראה לך אחד מתלמידינו הרבני האביר המופלג בתו"ח מו"ה אליעזר בלום יחי', כי תמיה זו תמיה של קיימא היא לדורות כל בנה בדפוס בפתחי תשובה החדשות... ואתה מזהירים התבוננת וטרת לקיים מילי דאבוהא אבוהון דכולהון ת"מ תורת משה אבינו ורעינו רבינו זצ"ל ונפשך איתיה לשמוע דעתי בזה...".

וטעם המשיגים דאין שייך כבישה בלולב ומיניו אינו שיה בין כולם. ה"כס"ת האריך שם, דכל ענין כבישה הוא שינוי הטעם, והביא מסוגיית הגמ' (פסחים לו.) גבי מור דטעם הפסול בכבוש הוא משום דנשתנה טעמו. ולכן גם האריך שם בדמצה ליכא פסול כבוש דלא בעינן כ"כ טעם מצה כבמור. והטעם דאתרוג שנשתנה טעמו פסול הוא כמו עשאו בדפוס דנשתנה מבריות. ולפ"ז ודאי בדבר שאינו מאכל אין שייך כלל בו פגם בשינוי הטעם. ואחרונים אחרים הקשו דאין שייך כלל שם כבוש בעץ, דאינו שייך כי אם בדבר מאכל. או דבאתרוג נפגם מחמת שינוי מראה ע"י הכבישה ותו לא הוי הדר, אבל בעץ וענף דאין מתקלקל המראה אולי אין בו פסול זה, וכ"כ בחי' וברכה (אות ק).

ביאורו של הכתב סופר, דבעינן עץ הראוי לתמרים וע"י כבוש תו אינו ראוי לעשות פרי

והכתב סופר שם האריך לבאר את טעמו של החת"ס, דבאמת אין טעם פסול כבוש משום שינוי הטעם, אלא משום שינוי הגוף והשם, ואף דחזינו במורו שפסלוהו רק משום דנפגם טעמו, וגם במצה לא פסלו מהאי טעמא. י"ל דע"י כבוש מאבד רק את שם המין הפרטי. ולכן במצה ומורו דליכא דין בשם מין מסוים, וכל שהוא מין דגן כשר למצה וכל ירק מר כשר למור, אינו נפסל מחמת שינוי השם דכבישה. אבל באתרוג דבעינן פרי עץ הדר, פרי מסוים, בזה פסול. וא"כ ה"ה ללולב דבעינן פחות תמרים, מין מסוים בזה אפשר דנשתנה שמו ע"י כבישה.

כשהוא מסיים בסיום דבריו: "וע"פ דברים הדברים האלו מצאנו מקום יישוב המייחב דעת טובא, להבין פסקא דנא שיצאה ממוקם קדוש מעיין המתגבר, אשר הורה גבר, אשר כולם כבושים תחתיו דכבישה מעל"ע פוסל בלולב...". הנה טרחת יגתי ומצאתי לחומר הנושא והנשוי, לקיים מילי דאבות, כי לא דבר תוה ולא טעה, וקיצר בדבריו לפי שעה...".

דברי הרמב"ן והמאירי מפורשים דיש פסול כבוש אף בלולב ומיניו

אמנם האחרונים הביאו דברי רמב"ן, דלכאורה מפורש בהם דיש פסול כבוש אף בלולב ומיניו, והב"י בסימן תרמ"ה העתיק את דבריו, וז"ל הב"י: "והראב"ב כתב דלא נפסל אלא כשנפרצו רוב עליו וכן כל פיסולי הלולב ומיניו [דינם ברוב]

חוץ מנקלף [באתרוג] שאינו נפסל אלא בכולו, וביאר הרמב"ן שיש להוציא מן הכלל הזה הכבוש והשלוק שבהדס וערבה שכבשו או שלקו לרפואה פסולים וכן פיסולי לולב יש שלא נאמרו באתרוג כגון אתרוג כפוף ועקום דומה למגל כו". ולפום ריהטא מבואר דס"ל כבוש בהדס וערבה פסול (והביאו מזה סמך לדברי רבינו ביד סופר סימן לט, תקון משה ח"ד עניני חג הסוכות אות נד. וראה לבושי מרדכי או"ח מהד"ת סי' קפ).

אמנם לכא' רהיטות דברי הרמב"ן צריכים תיקון, שהרי מתחילה השוה הראב"ב שיעור פסולי המינים ברוב, ושוב כתב הרמב"ן לחלק בין השוים, ולמצוא פסולים שישנם בלולב ואינם באתרוג [כפוף עקום וכו'], וכן להיפך פסולי אתרוג שאינם בלולב, ומשמע לכא' דאדרבה דכוננו ד'כבוש ושלוק' כשרים בלולב ומיניו, אף שהם פסולים באתרוג. ולפ"ז ט"ס בדבריו וצריך לגרוס כשרים במקום פסולים.

וכ"כ באמת כמה אחרונים, הביכור"י סוף סימן תרמ"ז, המהרש"ם בדעת תורה סימן תרמ"ח (סעיף ט"ו), וכן בשדי חמד (מערכת ד' מינים סימן ב' אות ב') בשם גדול אחד. וכ"כ בשם החזון איש בעמק ברכה (הלכות לולב אות יז).

אמנם לכא' כיום הזה בהדפסת דברי הרמב"ן עצמם נראה לכא' דהגירסא 'פסולי' נכונה, דסיים על דבריו "שהדברים מראין בהדס וערבה שכבשו או שלקו לרפואה או לענין אחר שהן פסולים, לא הכשירו בהן אלא כמושין אבל מבושלין לא". ומזה דסיים לא הכשירו אלא כמושין כו', חזינו להדיא דהגירסא הנכונה היא פסולים, והוציא מדין זה את הכמוש דכשר.

וכן מצאנו לכא' להדיא גם בדברי המאירי במגן אבות (עמ' קלט) שכתב כן בדעת הרמב"ן, וז"ל: "ובפסולי האתרוג שאינם נוהגים בלולב, הזכיר הרב ניקב וחסר כל שהוא וחזית ונקלף לבין כושי ומנומר, ולא הזכיר בהם כבוש ושלוק, שנראה דעתו שבכולם פסול בכבישה ושלוקה, ואף הרב המגיה (הרמב"ן) כתבה כן בהדיא".

אמנם מנגד דברי ראשונים הללו, יש להוכיח מדברי הראב"ב בהלכות לולב שהכשיר בזה (והעיר מזה בפתחי תשובה שם), שכתב: דאע"פ שהדסים יבשים פסולים, מ"מ אם כשירו אותם במים יום או יומים יחזרו לכמו שהם - ירוקים, הרי הם כשרים. והרי לן דליכא בזה פסול כבוש בשירה כ"ד שעות במים. והעתיק הרא"ש (פ"א ס"א) דבריו בזה, וכן הביא המ"ב (תרמ"ו סק"כ). אך יש לדחות דגם כאן מיירי כשמוציאו בכל מעת לעת מן המים.

ראיה מהמשנה שהיו משימים מערב שבת את הערבות בגיגיות של זהב בכדי שלא יכמושו

בשו"ת אפרקסטא דעניא (ח"ב או"ח ס' צט) כתב להוכיח שלא כדברי רבינו. ואלו דבריו: "ונראה לע"ז ראה להתיר מהא דתנן (סוכה פ"ד מ"ו) 'ומניחין אותן בגיגיות של זהב שלא יכמושו' והם כלים מלאים מים. והרי הניחום במים היה בערב שבת כמבואר, ולא התנו על זמן ההנחה וזמן הנטילה משם שלא יהיה מעת לעת, והרי כתב הדרי משה (ס' תרסד) דכל מה שפוסל בערבה שבלולב פוסל נמי בערבה דהושענא רבה, יעוין שם". וכ"כ עוד אחרונים להוכיח משם.

אמנם מלבד דאיכא לאוקמא דבאמת לא היה באופן הרגיל כ"ד שעות מאז שהניחיהו במים עד ליום השבת בעת הוצאתם, והוא פשוט שהרי היו מנסים בכל כוחם כל כמה למעוטי בכמישה, ובדאי שלא היו קוצצים הערבות בבוקר יום שישי אלא סמוך לשבת, מלבד זאת כבר הביאו מדברי בעל 'מעשה רוקח' על הרמב"ם (פ"ז סק"ב) שביאר את האמור במתני' שם שהיו מניחין מערב"ש את הערבות בגיגיות של זהב בכדי שלא יכמושו. שלא היו אלו גיגיות מלאות מים אלא גיגיות ריקניות. וז"ל שם: "בגיגיות של זהב - מצאתי בספר כתב יד משם הר"י שבעמקאל בן חכמי ז"ל שפירש כי סגולת העדר הכמישה אינה אלא בכלי זהב, ולא שנותנין בהם מים דאם כן מאי איריא זהב. ואי משום כבוד, הרי בעל המשנה נתן הטעם כדי שלא יכמושו ולא משום כבוד, ע"כ".

מדור נושא פרסים: הגרלות מיוחדות בין המשיבים

להודיא

חידושים יעוצים עתירי רבינו ז"ע

ויצאו העם ויביאו ויעשו להם סכות איש על גגו ובחצרותיהם ובחצרות בית האלהים וברחוב שער המים וברחוב שער אפרים (נחמיה ח, טו); ולכא' יש לתמוה איך עשו סוכה ברשות הרבים, והרי לדעת ר' אליעזר (סוכה לא.) הסוכה פסולה חתם סופר עמ"ס סוכה דף לא.

בין המשיבים בחודש תשרי, תקיים הגרלה

פרס שני:

2 זוכים כ"א בסך
ש"ח 400

פרס ראשון:

1,000 ש"ח

תשובות ניתן להחזיר באופנים הבאים:

1. בנדריים פלוס בקטגוריית "היכל החתם סופר"
2. בטלפון 0733.454.678 שלוחה 4 (לאחר בחירת השפה)
3. במייל CH3131325@gmail.com

יש לציין, שם, כתובת, טלפון, ומקום לימודים.

יש לשלוח כל תשובה בהודעה נפרדת.

בקרוב קדושים

שבחי עין ז"ע בפי דצריך וצארי הדורות

אין יכולים לטעום טעם סוכות כראוי בלי לימוד דרשות החתם סופר לסוכות

רבינו (האדמו"ר רבי אלעזר טווערסקי זצ"ל מפאליטשיאן) עסק הרבה בספרי החתם סופר, ובמיוחד בספר דרשות חתם סופר, ואמר פעם אחת בחג הסוכות לאחד האברכים שה' מסתופף בצילו, שאין יכולים לטעום טעם ביום טוב סוכות כראוי, בלי לימוד בדרשות חתם סופר.

תולדות אלעזר (ברוקלין תשס"ד) פרק עמוד התורה עמוד
נו בהערה

הגר"ח מבריסק ז"ל נוטל אתרוג יאנועווע אחר עיון בתשובת ח"ס

עתה אספר לכת"ר במה שבדידי הוה עובדא פעם אחת קודם סוכות ישיבתי בחדרו של מו"ר הגאון רבי חיים סאלאוויצקי זצ"ל בבריסק והיו שם עוד אנשים ממקורביו, ובתוכם ר' יעקב ליפשיץ בן הגאון משדליץ איש למדן מנכבדי עיר בריסק מעדת הפרושים, והביאו אז לפני הגאון זצ"ל כמה אתרוגים יפים ומהודרים, ואמרת לו כי אצלנו חסידי קאפוסט מהדרים לקחת דוקא אתרוגי גינובא הקראים בפי העם אתרוגי יאנועווע, והשיב ר' יעקב ליפשיץ ע"ה 'אצלכם החסידים' בביתול, כלומר מה יש להביא ראיה מהחסידים, אמרתי לו ומה יאמר מר אם גם החתם סופר כתב כן באו"ח סימן ר"ז, אז אמר הגאון רבי חיים זצ"ל הביאו לי את החתם סופר, וראו כי כדברי כן הוא, ואז אמר לי הגאון זצ"ל הריצו טעלגרמא לאביכם הרב שליט"א כי ישלח לי אתרוג יאנועווע ועשיתי כדבריו.

הג"מ רבי יהודה לייב בן יחיא זצ"ל, אור ישראל (מאנסי)
גליץ כט

עובדות והנהגות בענייני סוכות ושמייני עצרת

בלימוד ספרא דצניעותא בליל שמייני עצרת

ועל פי מעשה שהיה הכיר ונתודע צדקתו האמיתית [של תלמידו הג"מ רבי זעקיל פאלאק זצ"ל] לקחו רבו הקדוש לביתו, ובכל לילה אחר חצות למד עם רבו הקדוש עד כאור בוקר, ופעם אחת ביום שמייני עצרת בא לחדר רבו הקדוש כדרכו תמידין כסדרן ללמוד לפניו, אמר לו רבו בזה"ל היום אלמוד דבר אחר, והבין התלמיד ויצא מלפניו, וכשיצא רבו מחדרו לתפילת שחרית ונפש התלמיד חשקה לדעת מה למד רבו, והכיר הספר שהיה בידו הקדושה, ופתחו והציץ בו, וראה שהוא ספר ספרא דצניעותא.

הג"מ רבי אברהם פאלאק זצ"ל, הקדמה לברכת משה עמ"ס חולין

שער החמישים

מרנא הח"ס נהג ביום שמחת תורה, שמ"ט קוראים עלו בפרשת וזאת הברכה, ואח"כ עלה החתם סופר לחתן תורה, והוא היה איש החמישים שעלה לתורה, ולענ"ד כונת הח"ס בזה, כי היה נשמת הרמב"ן והרמב"ם היה ניצוץ מרע"ה, ומשה רבינו השיג ביום האחרון שער הנון, כפי השלה"ק זי"ע, ויעל משה הר נבו, הוא נוטריקון נון בו, שהשלים שער הנון.

הג"מ רבי יצחק ווייס זצ"ל, אלף כתב ח"ב אות תתקפ"ו

במקום ספר תורה

שמעתי שהגה"ק רבן של ישראל מו"ה אביש חסיד זי"ע אבדק"ק פפד"מ לקח [את] מרנא החתם סופר ז"ל בהיותו ילד על ידו הק' ועשה עמו הקפות בשמחת תורה תמור ליקח ספר תורה בידו ולהקיף, כי אמר שהילד הלזה יהי שר התורה וספר תורה.

הג"מ יצחק ווייס זצ"ל, אלף כתב ח"ב אות עו

יין מן הכותל

הרבני הצדיק מהר"ש לבוב תלמיד מרן החתם סופר ז"ל הגיד לי, שפעם אחת בשמחת תורה, ומרנא ז"ל הוה בדיחי' דעת' מאוד, וכל הלומדים ובני הישיבה נתקבצו אל מרן, והיין כלה מן השולחן, אמר מרנא בזה"ל: אם הייתי רוצה להשתמש בכוחו של רבי הגה"ק מרן"ן אדליר הכהן זצ"ל הייתי יכול להוציא יין לצורך המסובין מן הכותל, אך אין דרכי בכך.

הג"מ רבי יצחק ווייס זצ"ל, אלף כתב ח"ב אות שלח

גודל דביקותו בימים שבין יום הכיפורים לסוכות

ונאמן עלי אבא מארי [הגאון רבי שמעון סופר בעל מכתב סופר] זללה"ה שהעיד בגדלו אשר אזנו שמעה ממר אביו [מרן החתם סופר] צוק"ל כד נפקין זקוקין דנורא מפומי' בתשובה על שאלתו: מדוע לא יוסיף לשיר שירים בפרעשבורג, כאשר שר לפניו בהיות איתן מושבו בק"ק דרעזניטץ, אשר בימי עלומו במשחר טל ילדותו עת החלה רוח צפונית לנשב בו ולפתח בחיקו זיקי אש האהבה לה' ולתורתו, בארבעת הימים שבין יום הכיפורים לסוכות, דרכה נפשו הטהורה עוז, רוב שרעפיו בקרבו התפתחו ממסגרותיהם, אז שר משה זמרת יה בחיל ורעדה וחרדת קודש פנימה מבלי דעת נפשו.

וז"ל הטהרה: "וויא איך יינגער וואר, האבע איך דען פיר טאג צווישען יום כפור און סוכות, פאר דביקות נישט געוואוסט וואס מיט מיך טהון זאלל, לכן האב שירים געזונגען" [ותרגומו שבצערותו באלו הארבעה ימים שבין יום הכיפורים לסוכות, מרוב דביקות לא ידע את נפשו, שר את שירת משה].

הג"מ רבי שלמה אלכסנדר סופר זצ"ל, בהקדמה לשירת משה

אין לשער גודל השמחה בליל א' דיו"ט סוכות

כשהייתי בן חמש או שש שנים שמעתי מאמי הצדקת [מרת רחלי פריעדמאן], שאין לשער את השמחה העצומה ששמח אביה החתם סופר בחג הסוכות, בפרט בלילה ראשונה של סוכות. והיה מרבה בנרות הרבה יותר משבת ויום טוב אחר.

הגאון אברהם חנוך פרידמן ראב"ד סאטמר, זכרון למשה, רשימה יז, עמ' פ

שמחה נפלאה בלקיחת ד' מינים

ושמעתי כן מקדוש זקני בעל ח"ס ז"ל שרקד ושמח שמחה נפלאה בלקיחת ארבע מינים עד שכל מי שראהו ושמעו ברכתו התפעלו עד אין שיעור ונשפע עליהם אז רוח קדושה ותשווקה למצות ה'.

הג"מ רבי שמואל עהרנפעלד זצ"ל, פתיחה לחתן סופר חו"מ עמ' פה

מרב חיבוב מצות לולב הוא מתפלל בסוכות בכונה שלימה יותר מיו"ה

מורי הגאון מורנו הרב משה סופר ז"ל היה מעיד שחיבוב מצוה [דנטילת לולב בשעת התפילה כמנהג אנשי ירושלים כדא' סוכה מא:] גורם כונת התפילה כל כך, שמתפלל ביו"ט של סוכות ע"י אחיזת לולב בכונה שלימה יותר מיו"ה כ"פ.

הגאון רבי שמעון דייטש זצ"ל, אמרי שפר ברכות (יז)

ענייני דיומא

שבני אור עזי רבינו בחסופה זו

הכנסת ספר התורה של מרן זי"ע

לרגל שמחת הכנסת ספר התורה להיכלא דמלכא בעיר פרעשבורג ע"י 'היכל החתם סופר', ביומא דהילולא קדישא כ"ה תשרי הבעל"ט

שיר מיוחד חיבר רבינו החת"ס בשנה זו לרגל שמחת גומרה של תורה וחג הסוכות:

ערב סכות לא יבשו כי ידברו את אויבים בשער [תקע"ב] לפ"ק.
אדנ-י אלקים חילי, אודך בתוך קהלי. בצאתי
מביתי ואוהלי. יצפנני בספת דירה.

ועתה כתבו לכם השירה, השירה.
דדי לי ואני לו. יסתירני בסתר אהלו. עד כי יבוא
שילה. לא ימוש מפניו דברי תורה

ועתה כתבו לכם השירה, השירה.
ניב שפתי תמיד ירגנו. ונברך ברוך הוא אלקינו.
אשר בנעמים הפיל חלקנו. ומקל אום בחר בנו
בבחירה.

ועתה כתבו לכם השירה, השירה.
יום זה בה' נשמחה ונגילה. וה' בנו כמשוש חתן
על כלה. שרות יסוד עד צאצא סלה.
בששון נשאבה מי ישועה בבירה.

ועתה כתבו לכם השירה, השירה.

בימי החג של שנת תקע"ב סיים מרן את כתיבת ספר התורה המהודר שלו, כפי שכתב בש"ת חתם סופר (י"ד סימן רע"ה): "האמת אני כי ביו"ט חג הסוכות נגמר כתיבת ס"ת שלי תל"ת בכמה מיני יופי והידור ודקדוקים הרבה".

על ספר התורה הזה סיפר בספר חוט המשולש (מהדור"ח עמ' קנ"א): "אף גם שקנה בדמים יקרים את ספר התורה הנזכר למעלה אשר כתב רבו המובהק הגאון הקדוש רבי נתן אדליר זצ"ל, עוד זאת קיים ועתה כתבו לכם את השירה הזאת ע"י סופר מומחה ומובהק מה"ו זוסמאן ז"ל, וזקני [החת"ס] זצ"ל למד עמו כוונות אשר יכוון בכתיבה, וסודות האותיות אשר יכוון בהן, ולתשלומין נתן לו קודם הכתיבה עשרים אדומים, ולגמור ועיקר תשלומין נתן לו עוד מאה אדומים דוקאטען, מלבד זה קנה זקני זצ"ל כלי קודש של כסף גדולים ויקרים, עד שעלה לו הס"ת לאלף זהובים כסף, כה הירד במצוה זו ובערך זה הירד ג"כ בשאר מצות על צד היותר נאה ומהודר..." (ארכיות על שני ספרי התורה של מרן זי"ע תמצאו במגזין המיוחד שיצא לאור ע"י 'היכל החתם סופר' בשנה זו לקראת חג הסוכות).

לקראת חג הסוכות

ולרגל יומא דהילולא
דרבינו החתם סופר

מופץ בימים אלו
גיליון מורחב
ומוגדל של
'היכל החתם
סופר'

בו ימצאו אוהבי וחובבי תורת משה איש האלוקים
מדברי תורתו ומשנתו, פרקי חייו, חשיפות מיוחדות, וגילויים חדשים
במורשתו של מרנא ורבנא החתם סופר זי"ע

לקבלת הגיליון באימייל מידי שבוע שלחו בקשת הצטרפות למייל:
chasamsofer3@gmail.com

הליכות והנהגות

עבדתי וענתי רבני ז"ל

מנהגי דיני ועניני ימי חול המועד

חול המועד בכלל "חג"

חול המועד הוא בכלל חג, כיון שראוי לחגיגה. ולכן פשוט שהנודר מן היין בכל החגים, גם חולו של מועד בכלל (ש"ת י"ד סימן רכ"ב, ועי' בספר פסקי החתם סופר להגרצ"א אולמן או"ח עמוד ק"ל"ח שציין שמקורו מדברי הרשב"א סוכה לח. דחוה"מ בכלל חג הוא, ועי' בשו"ת ח"ז סי' כ"ח. ועל חוה"מ סוכות ראה בדרישות חת"ס דף ג' ע"ב כי כל יום של חוה"מ הוא רגל בפ"ע כנגד שבעה (רועים).

חובת אכילת פת משום שמחת יום טוב

גם בחול המועד צריך לאכול בכל יום פת שמברכים עליו המוציא וברכת המזון, משום שמחת יום טוב (ש"ת או"ח סימן קכ"א ד"ה ונ"ל).

הנחת תפילין בחול המועד

מין ז"ל היה הניח תפילין בחול המועד (תוספת למנהגים פ"ח אות ז' בשם תולדות מכתב סופר, ועי' דרישות חת"ס דף קנ"ד ע"א ד"ה והיינו. גם רבו מהר"ג אדלער ז"ל נהג להניח אך בלא ברכה, כמש"כ הגר"י לעהמן, מחותנו של רבינו, במכתבו הנדפס בספר שרשי מנהגי אשכנז ח"ה פ"ג. עי' חוט המשולש עמוד קנ"ו, כי גם בימי האחרונים של מן החת"ס, ביום הושענא רבה שנת ת"ר, בעודו חולה אנוס וסובל ייסורים קשים, התעסק רבינו בטלית והניח תפילין כהרגלו בקודש בימי חוה"מ, הובא גם בספר אלה תולדות עמוד מ"ט). והיה חולצן קודם הלל (וולת) ביום ראשון של חוה"מ פסח שקורין בו פרשת קדש, כ"כ בשו"ת משנת שכיר החדש סי' ר"ח).

תפילת שחרית

את תפילות שחרית של חול המועד נהג מרן להתפלל בבית הכנסת הגדול, "והארץ עד מאוד אחר התפילה שמה (מא' דסליחות עד אחר יוה"כ), וכן בכל ימי חול המועד סוכות. ואמרו עליו שהיה גומר באותן הימים אחר התפילה ששה סדרים משנה עם פירוש עץ חיים למהר"י חאגיז" וכו' (לקוח"ח הקדמה לח"ג ב' ע"ב ד"ה גם).

שיר של יום

בשבתות ובימים טובים היו אומרים 'עלינו לשבח' ו'שיר של יום' לאחר סיום תפילת שחרית, הרי שבחול המועד (וכן בראש חודש) היו אומרים רק את השיר של יום' לאחר שחרית, ולאחר מוסף אמרו מזמור השיר לאותו היום (כת"י תלמיד מרן הגר"י ליכטנשטיין, נדפס במנהגי חת"ס להגרע"מ סופר, אות מ"ט), והיינו מזמורי מ"ב ומ"ג שבתהלים (לקוח"ח הקדמה לח"ג ג' ע"ב ד"ה בבקר).

תפילת מנחה ומעריב

תפילת מנחה ומעריב היה מתפלל בסוכתו (חוט המשולש עמוד קמ"ב), או בבית מדרשו (כפי שכתב בחוט המשולש לדל"ל, ואולי היה פעמים כן ופעמים כן, או בשעת גשמים וכדו' כשיצא מסוכתו התפלל בבית מדרשו), ולאחר תפילת ערבית, היה מאריך ואומר מזמורים שונים ברב שמחה וחדוה (לקוח"ח הקדמה לח"ג דף ב' ע"ב ד"ה כל).

כתיבה בלשון העמים

שלא לצורך דבר האבד, אסור לכתוב בחול המועד אף בלשונות האומות [וזאת אף להמקילין בכתב משיט"א, דהיינו דוקא בכתב שלנו] (הגה"ה חת"ס על שו"ע או"ח סי' תרמ"ה, והביא בדברי הלכה במשנ"ב סי' תקל"ט שעה"א סק"ג), ועי' בשו"ת חת"ס חו"מ סי' ס' קצ"ה, וחיידשים עמ"ס שבת קג).

כתיבת חידושי תורה

מציון חידושי תורה ותשובות בהלכה שכתב רבינו בחול המועד אם היה בו צורך יו"ט או כשכתבם לזכרון (ראה שו"ת או"ח סי' קפ"ד, ד"ת שכתב לזכרון בחוה"מ סוכות תקנ"ח בעת מגוריו בדריעניץ. עוד מחידות שכתב רבינו בחוה"מ ראה רשימה בספר מנהגי חת"ס להגרע"מ סופר פ"י הערה ל"ד), אבל ד"ת שלא הוצרך לכתוב לזכרון, ולא היה צריך למעשה לחוה"מ, לא היה משיב עליהם בכתב (ראה שו"ת חת"ס או"ח ריש סי' קכ"ג). ומציון שגמר כתיבת הספר תורה שלו בחול המועד (שו"ת יו"ד סי' רע"ו, וראה מדור 'ענינא דימנא').

הדחת קרקע הבית

"רבינו חת"ס הקפיד מאוד שלא להניח בחול המועד לרחוץ הבתים שקורים שפאנז"ן אופרייב"ע [היינו שטיפת רצפת הבית במים], אפילו על ידי נכרי, ואפילו בצינעא, ועודנו משפחת החתם סופר זיהרים בזה כאשר איסורו יצא ונודע לרבים" וכו' (שו"ת רבי עקיבא יוסף שלינגר או"ח סי' ק"ע, וגי' בהערות שציין לשו"ת כפי אהרן סימן מ"א דאסר להדיח הקרקע בחול המועד דהוה בכלל כיבוס).

היכל המעשה

עבדתי וספירי הוד עקדישת רבני ז"ל

יוסף עליכם ככם אלף פעמים

אנשי קהילת בודאפעסט לא מיהרו לוותר. והם תבעו את ר' משה לדין-תורה אצל רבינו החתם סופר ז"ל. לאחר ששמע רבינו החתם סופר את שני הצדדים, הוציא את פסקו הבהיר: **אמנם מן הדין אי אפשר לכוף את ר' משה למכור את האתרוג, אבל מצד 'ועשית הישר והטוב' ראוי שימכור את האתרוג כדי לזכות רבבות יהודים בהונגריה בקיום מצות נטילת לולב!**

כששמע ר' משה את הדברים, נענה ואמר: 'למכור את האתרוג תמורת מזון - זאת לא אעשה בשום אופן. איני מוכר מצוותי. אך כיון שיצא פסק ההלכה הזה מפי רבינו שצריך אני להתחשב בזיכוי רבבות יהודים, הריני נותן להם את האתרוג במתנה גמורה, **חינם אין כסף!**'

כששמע רבינו החתם סופר שהסכים לוותר על סך של אלף כתר! התפעל והתרגש מאד, וזכרונו יהי רצון שברכת ה' היא תעשיר אותך, **והקב"ה ישלם לך שכרך אלף פעמים ככה!**

ואכן, דבר אחד מדברי ברכתו של רבינו החתם סופר לא נפל ארצה. שכן באותה שנה, שנת תקפ"א, מת אחד מקרובי משפחתו של ר' משה. היה זה יהודי אשר ל"ע סר מדרך התורה, והשאיר ירושה בסך מיליוני מטבעות 'כתרים' של זהב, שנפלה לידי ר' משה, ולדידו גיסו ר' וואלף פאפענהיים ז"ל.

היה זה מאורע מרעיש ביותר בדברי הימים של קהילת פרשבורג, כאשר הגיעו אל העיר ארגזים מלאים מטבעות זהב, בליווי שוטרים שהובילו את הארגזים לביתו של ר' משה וגיסו ר' וואלף.

לאחר חלוקת הירושה התברר שלרשותו של ר' משה הגיע סך מליון כתר! של זהב. **הוא ויתר על אלף כתר, וזכה לברכה 'אלף פעמים ככה' - מליון כתר!**

מכאן ואילך המשיך הגלגל להתהפך לטובה על ר' משה, והתקיים בו 'מאשפות ירים אביון להושיבי עם נדיבים עם נדיבי עמו'. הוא ובניו אחריו זכו לכתר כבוד ותהילה לדורי דורות כאשר שימשו כראשי קהילה, עד שרבינו החתם סופר ז"ל התבטא במליצה אודות שם העיר 'פרשבורג' שיש שכתבו אותה בקיצור פ"ב, שהוא ראשי תיבות פ'אפענהיים ב'עטעלהיים, הלא המה שתי המשפחות החשובות והנכבדות ביותר בפרשבורג...

וכיון שעלה לגדולה, לא שמר ר' משה את הממון לעצמו, אלא הוא וגיסו ר' וואלף המטירו מטר של זהב לכל צרכי הקהילה והישיבה. זכות גדולה גם נפלה בחלקו של ר' משה, שכן בימים ההם פעלו המשומדים ופורקי העול אצל השלטון לסגור את ישיבתו של רבינו החתם סופר, אולם ר' משה במעמדו הנכבד וברוב עושרו הצליח להעביר את רוע הגזירה, ובזכותו המשיך קול התורה להישמע ברמה.

כאשר נפטר ר' משה ביום י"ג בסיון שנת תקצ"ו, בכו אחרי כל יושבי העיר והספידו אותו מספד גדול, ואף רבינו החתם סופר הספידו כמובא בדרשות חתם סופר (שצ"ע) "הארכתי בהספד על אדם כשר רמב"ה [רבי משה בעטלהיים] ז"ל". רבינו גם אמר אז לתלמידיו: "בכו בני הישיבה, בכו! כי לולא זה משה האיש, כבר לא היה תלמיד בפרשבורג!"

(מקור: ספר 'סופרי המלך', ענף ד' סימן א; ספר 'פנקס המהולל החתם סופר', מילה אות תסד. יצוין שיש המספרים סיפור זה עם הויתור על האתרוג, גם על גיסו ר' וואלף פאפענהיים, ראה שו"ת המאור ח"ב, זכרונות המאור, עמוד תקצ"א)

הדור הצעיר בפרשבורג הכיר את ראש הקהל רבי משה, רק מהשנים היפות שלו, כאיש נכבד בעל הון ועושר. אולם זקני העיר פרשבורג שידעו פרק בהיסטוריה של העיר ותושביה, זכרו גם תקופה אחרת, בה הוא נמנה על רשימת עניי העיר המקבלים קמחא דפסחא ויין לקידוש מקופת הצדקה...

הם ידעו לספר שבימים עברו, בעוד ר' משה בעטלהיים אברך צעיר, הוא אמנם ניהל עסק קטן למכרך ברזל, ממנו עשה חיל והרבה הון ועושר, אך גלגל חוזר בעולם, ובאותה השנים הוא פשט את הרגל ויצא נקי מכל נכסיו.

אולם על דבר אחד בלבד לא הסכים ר' משה לוותר גם בשנות עניותו: על אתרוג נאה ומהודר לחג הסוכות, בו יוכל להתנאות במצוות ולשמוח לפני ה' שבעת ימים!

אמנם הוא ידע היטב את מצבו הכלכלי, אבל אין דבר העומד בפני הרצון, ובמוצאי יום טוב אחרון של חג הפסח, שעה שכל היהודים טרודים היו להצניע את כלי הפסח לשנה הבאה, כבר אז ראה ר' משה נגד עיניו את חג הסוכות הקרב ובא בעוד ששה חודשים, והחל לצרף פרנסה לפרנסה.

במשך כל חודשי הקיץ, כל אימת שהזדמנו לידו כמה פרוטות, היה מקמץ מפת לחמו, ולא היה משתמש במעות אלו, אלא מוסר אותן לסוחר האתרוגים, שרשם לעצמו פנקס כמה פרוטות הוא כבר שילם... כך מדי שנה בשנה, בימים הסמוכים לראש השנה, כאשר הגיע המשלוח הראשון של האתרוגים אל סוחר האתרוגים של פרשבורג, היה ר' משה זוכה להיות הראשון שבחר לעצמו את האתרוג הנאה ביותר מכל העיר.

אותה, שנה, לקראת ראש השנה של שנת תק"פ, כאשר הגיע המשלוח הראשון של האתרוגים אל הסוחר, היו שם רק שני אתרוגים, לשם דוגמא על הסחורה העתידה לבוא לאחר ראש השנה. היו אלו שני אתרוגים מובחרים ונקיים בתכלית הנקיות, בנויים לתלפיות ועטורים שורות של שקיעות ובלטות, ואורם מאיר כשמש בצהריים.

כפי ההסכם הנהוג בכל שנה, גם בשנה זו שלח הסוחר אתרוג אחד אל ר' משה, שכבר הקדים לשלם בעדו במשך כל החודשים שעברו, ואילו את האתרוג השני מכר הסוחר להנהלת קהילת פרשבורג, שיזכו בו את הרבים.

קיווה הסוחר שבימים הקרובים ימשיכו לבוא אליו עוד משלוחים, שיכילו עשרות או מאות אתרוגים עבור הציבור הרחב שייבקשו לקנות אתרוג, אך באותם ימים פרצה מלחמה עם חבל הבלקן, נתיבי הסחר בין המדינות נחסמו, ומשלוחי האתרוגים שהיו בדרכם אל מזרח אירופה נשארו תקועים באחד הגבולות. כל הקהילות בהונגריה והמדינות סביב, מצאו את עצמם בימים שלפני חג הסוכות ללא אתרוג אחד לרפואה.

ראשי קהילת בודאפעסט שעמדו גם הם נבוכים באין אתרוג אחד בכל עירם, שמעו שבעיר פרשבורג יש יהודי עני ששמו ר' משה בעטלהיים, המחזיק ברשותו אתרוג פרטי ואישי שלו, והם מיהרו לנסוע לפרשבורג לקנות ממנו את האתרוג.

אולם ר' משה הודיע להם בצורה נחרצת שאין על מה לדבר, האתרוג אינו עומד למכירה. גם כאשר הציעו לו סכום עתק של אלף כתר! הוא עמד בסירובו העיקש. הוא העדיף להמשיך לחיות חיי דחק, ולא לוותר על האתרוג - מחמד נפשו וחמדת לבבו.

לציון קדשו של מרן

החתם סופר ז"ל בפרשבורג

הקיסר יעניח על מקום מנוחת קדשו מידי שבוע

אפשרות לשליחת חו"ט

דוד הקו הטלפוני: 0733.454.678 אורח: 1-605.615.70.10

בעמוד נדיר פלוס "היכל החתם סופר"

דוד האימייל: k6056157010@gmail.com

היכל החתם סופר

המפעל העולמי להפצת והנחלת מורשת החתם סופר

להצטרפות לקבלת הגיליון באימייל: chasamsofer3@gmail.com

